

Met Reint Wobbes langs Joodse graven

Door Marcel Wichgers geschreven rond 2010

Joodse begraafplaatsen staan weer volop in de belangstelling. Vele zijn er de laatste jaren opgeknaapt. Dat was wel anders. Na de Tweede Wereldoorlog raakten ze in verval. In de synagoge in Groningen is een expositie te zien over Joodse begraafplaatsen in de provincie Groningen. Daarbij hoort ook een boek, getiteld Klein en groot zijn daar gelijk.

Expositie en boek bevatten ook foto's en beschrijvingen van de begraafplaatsen in Winsum, Warffum en Leens. Reint Wobbes uit Huizinge heeft zich verdiept in de symboliek, teksten en geschiedenis van Joodse graven. En dat is zeker ook van belang in de dagen rond 4 en 5 mei. „Om lering te trekken uit de geschiedenis. Zodat nooit meer mensen worden vermoord om idiote ideeën.”

De Joodse begraafplaats van Winsum, iets buiten het dorp langs de weg naar de manege. Afgesloten met een kettingslot om het smeedijzeren hek. Geen probleem voor Reint Wobbes, secretaris van de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) en kenner van diverse grafculturen waaronder de Joodse. Bij de naburige boerderij haalt hij de sleutel van het kettingslot en al snel staan we tussen de naar schatting 50 Joodse verticale grafzerken. Horizontale stenen op de grond ontbreken.

De Winsumer begraafplaats is redelijk goed onderhouden. De zerken staan overeind en het gras moet niet al te lange tijd geleden gemaaid zijn. Wolken trekken over Winsum, een regenbui barst los. Beschermd door pet en paraplu vertelt Wobbes waarom hij zo geïnteresseerd is in de joodse begraafplaatsen. „Ik ben altijd geïnteresseerd geweest in minderheden. Zo heb ik mij ook verdiept in de Doopsgezinden. Ik vind het interessant hoe minderheden zich staande houden in de samenleving. Bij Joden komt daar natuurlijk nog bij wat hen overkomen is in de Tweede Wereldoorlog.”

Wobbes' interesse wordt ook gevoed door zijn betrokkenheid bij de SOGK. „Onze Stichting bezit een groot aantal begraafplaatsen. We hebben sinds 1995 zo'n 100 begraafplaatsen gerestaureerd die stonden te verpieteren.”

Treurwilg

Zijn betrokkenheid bij de Joodse cultuur en geschiedenis werd versterkt toen hij als lid van het bestuur van museum Het Hoogeland in Warffum betrokken raakte bij de restauratie van een oud huis in het centrum van het dorp. Wobbes: „Het bleek gebouwd te zijn door de Joodse slager Abraham Marcus. Om de herinnering aan het Joodse leven in stand te houden, hebben we het huis ingericht als Joods huis.”

Inmiddels kent hij alle Joodse begraafplaatsen in de buurt en heeft hij ze gefotografeerd. Ook houdt hij lezingen over de cultuur van dood en begraven. In die lezingen speelt het jodendom een belangrijke rol.

We komen terecht bij de grafsteen van Jacob Comprecht De Vries, echtgenoot van Sophie van der Klei. Zoals gebruikelijk op Joodse grafstenen zijn de opschriften in het Hebreeuws en zijn de jaartallen overeenkomstig de Joodse jaartelling. Volgens die jaartelling leven we nu in het jaar 5770. Wobbes: „Die twee Hebreeuwse letters bovenaan zijn de eerste letters van de zin 'Hier ligt verborgen'. Ook staat op de zerk een afkorting van de zin 'Moge zijn of haar ziel geborgen zijn in de bundel des levens'. Veel zerken zijn versierd met een treurwilg. „Dat is niet specifiek Joods maar algemeen verschijnsel op grafzerken in de 19e eeuw. Het is typisch classicistische symboliek.

Van Geuns

Alle zerken zijn qua vorm gelijk: rank, slank, eenvoudig en van dezelfde steensoort. Twee vallen

echter op doordat ze tussen een hekje staan en wat monumentaler zijn. Op een ervan staat de naam Betsij De Vries Boasson, geboren in Middelburg, gestorven in 1912.

Wobbes: „Zij behoorde bij het welgestelde Joodse geslacht De Vries die hier in Winsum een grote rol gespeeld hebben. Zij heeft de kostbare toegangspartij met een ijzeren hek en een bruggetje geschonken.”

Hij wijst op nog iets interessants. „Kijk, hier ligt een Van Geuns. Die naam komt van het stadje Neustadtgödens in Ostfriesland, in de buurt van Varel. Dat was sinds de 17e eeuw een bijzonder tolerant stadje omdat alle kerkelijk gezindten er welkom waren. Er staat een doopsgezinde kerk, een Lutherse, een katholieke, een 'reformierte Kirche' en een synagoge. De naam Geuns komt van het snel uitspreken van de stadsnaam Neustadtgödens. Geuns werd daardoor de Platduitse naam voor de stad. Grappig is dat daardoor zowel Joden als Doopsgezinden Van Geuns heten.”

Doordat de synagoge in Neustadtgödens in 1936 een woonhuis werd, ontkwam het aan de vernieling van synagogen in de Kristallnacht in 1938. In Ostfriesland staan alleen deze vooroorlogse synagoge en die van Dornum nog overeind.

Onderhoud

We lopen naar een grafsteen met de oer-Gronings klinkende naam Benninga.

„Je ziet hier wel meer van zulke namen, net als Broekema”, legt Reint Wobbes uit. „Veel Joden woonden hier al lang voor de Franse tijd waarin zij een achternaam moesten aannemen. Ze kozen daarom voor zulke gewone Groningse namen. Andere Joden namen in die tijd weer heel vreemde namen aan, zoals Pekelharing of vruchtennamen als Citroen. Ze dachten dat een tijdje later die 'flauwekul' met het registreren van namen wel weer afgelopen zijn en dat ze daarna gewoon hun Joodse namen konden gebruiken.”

Dat de begraafplaats van Winsum er weer redelijk onderhouden bij staat na een lange periode van verval, is te danken aan de vrijwilligers van de christelijke groepering Boete en verzoening. De schilder Henk Helmantel is een van hen. De zerken staan rechtop en de grafteksten zijn goed leesbaar doordat ze kort geleden weer zwart zijn geverfd.

Wobbes: „In de joodse traditie is het niet gebruikelijk om graven goed te onderhouden. Joden willen de doden met rust laten en doen daarom weinig aan onderhoud. Het enige wat men doet, is na het bezoek een steentje nalaten. Dus geen planten poten, of de grond aanharken.”

Poere Broekema

We rijden door naar de Joodse begraafplaats in Warffum. Wobbes parkeert zijn auto midden in het dorp, bij de ingang van de algemene begraafplaats. Dan lopen we de lange laan er langs op. Daar wijst Wobbes op een monumentje. „Dat is ontworpen door de Ploeg-kunstenaar Ekke Kleima die hier in Warffum wiskundeleraar was aan de HBS.”

Bovenaan het monumentje staan een davidster en een menora (zevenarmige kandelaar). Daaronder de tekst 'In het jaar 1942 werden weggevoerd', gevolgd door onder meer de namen Benninga, Broekema, Van der Hal. En ook de zin 'Zij keerden niet terug'. De betreffende Broekema is de socialist en schrijver Benjamin 'Poere' Broekema over wie de NOS-journaliste Pauliene Broekema (geen familie) het boek 'Benjamin, een vergeten dood' heeft geschreven. Poere Broekema, in het dagelijks leven slager, kwam om in een concentratiekamp.

Wobbes: „Ook zijn dochters Reina Rosa en Rachelina Rosa staan hierop vermeld. Poere was zo links, dat hij zijn dochters vernoemde naar de Duitse revolutionair-socialiste Rosa Luxemburg. Verder was hij helemaal geïntegreerd in de Warffumer samenleving.”

De Joodse begraafplaats aan het eind van de lange laan is volgens Wobbes destijds gekocht van de Hervormde Kerk. „In de koopakte staat dat het stukje grond de begraafplaats moest worden van de op te richten Israëlitische Gemeente te Warffum. Maar die is er nooit gekomen.”

Vorbij een poort duiken de Joodse graven op. Het zijn er een stuk minder dan in Winsum. De herkomst van de begravenen hier is heel divers: behalve Warffum ook Steenwijk, Pekela,

Appingedam, Uithuizen. Meteen vallen twee grafstenen op die bovenaan met een stuk steen gekoppeld zijn. „Zo werd zichtbaar gemaakt dat deze twee Van Dams bij elkaar hoorden. In de Joodse grafcultuur ligt iedereen afzonderlijk begraven. Joodse familiegraven bestaat niet.” Ook hier staan zowel de gangbare als de Joodse jaartelling vermeld. “Dat begon pas vanaf ongeveer 1850. Vanaf die tijd kwamen er ook Nederlandse teksten op. Voordien waren deze alleen in het Hebreeuws.”

Jeruzalem

We besluiten nóg een Joodse begraafplaats te bezoeken, die van Leens. Een kwartier later staan daar, achter het hek van de algemene begraafplaats. De regen klettert ongenadig op onze paraplu's. Anders dan in Warffum hoeven we geen lange laan over. De Joodse begraafplaats is middenin gelegen. Ook deze is klein, met een heg er omheen. De twee rijen zerken staan er in verschillende richtingen, met de voorkanten naar elkaar toe: een rij voor vrouwen en een rij voor mannen. „Opmerkelijk”, vindt Wobbes. „Want Joden moeten met de voeten naar Jeruzalem gericht liggen.”

Wobbes wijst op twee zerken die gemaakt zijn van hout. Een ervan is van Sophia Hoorn-Van Hessen. ‘Overleden te Kloosterburen’, staat met sierlijke en nog steeds goed leesbare letters op het hout. Bijzonder, want ondanks het vergankelijke karakter van hout staat de zerk er sinds 1886. Onlangs is de houten zerk in de metalen vitrine geplaatst waardoor het voorlopig nog even meekan. Aan de kop van de twee rijen ligt een steen met opschrift. De steen is duidelijk geen grafzerk. Er staat een tekst uit Numeri 24:5 op: ‘Hoe goed zijn uw tenten, O jakob, o Israel uw woningen’. De steen blijkt afkomstig uit de Leenster synagoge die in 1909 werd herbouwd en ingewijd. De synagoge is nu een woonhuis.

Blijvende herinnering

Het is tijd voor een vergelijking, na deze toer langs drie Joodse begraafplaatsen.

Wobbes: „De Joodse begraafplaats van Winsum is het slechtst onderhouden, maar juist daardoor het meest Joods. Bovendien ligt Winsum buiten het dorp, terwijl die van Warffum en Leens deel uitmaken van een algemene begraafplaats. Ook dat maakt ze minder Joods.”

Toch hoopt Wobbes dat de Joodse begraafplaatsen een blijvende herinnering blijven aan het Joodse leven van weleer. „Deze minderheid is iets zo afschuwelijks overkomen, dat je daar lering uit moet trekken. Zodat nooit opnieuw onschuldige mensen op afschuwelijke wijze vermoord worden om idiote ideeën. Deze grafstenen vormen in steen het verhaal van de geschiedenis.”

Iemand die zich zo bezighoudt met graven moet vast al hebben nagedacht over zijn eigen laatste rustplaats. „Ik heb al een plekje gereserveerd”, zegt Reint Wobbes koel. „Op de begraafplaats waarvan ik een van de beheerders ben, in mijn kleine dorp Huizinge. Ik zit er wel eens. Een heel mooi plekje.”

En dan opeens, als Wobbes uitverteld is, houdt het op met regenen. Langzaam klaart het op. Tussen de wolken verschijnt een blauwe hemel.

Auteur: Marcel Wichgers
Stichting Folkingestraat Synagoge
Programmering | educatie | communicatie
www.synagoge groningen.nl